

Péče o vnučata v současnosti: evidence na základě dat SHARE 2010^{1, 2}

Marcela Petrová Kafková

O prarodičovské roli v současné české společnosti toho příliš nevíme. Starší práce hovoří o vysoké míře solidarity plynoucí od nejstarších generací směrem k mladším a celoživotní rodičovské roli. Tento text se proto soustředí na péči prarodičů o vnučata v současné společnosti a intenzitu, se kterou tuto důležitou sociální roli vykonávají. Nejdříve ukazují, že čeští prarodiče pečují podobně intenzivně jako prarodiče v blízkých evropských zemích a z celoevropského pohledu patří mezi pečovatele s průměrnou intenzitou péče. Tato péče nabývá v některých případech značně intenzivní podoby. Podíl pečujících prarodičů a četnost jejich péče variuje dle socio-demografických charakteristik, především dle věku vnučat a prarodičů, rodinného stavu a vzdělání. Roli také hraje geografická vzdálenost bydlišť, stejně jako rodinný stav střední generace.

V tomto textu se budu věnovat otázce vztahu vnučata - prarodiče v současné české společnosti. Konkrétně intenzitě péče a kontaktu prarodičů se svými vnučaty a faktorům, které intenzitu této péče ovlivňují. Parsons (1955) zdůrazňoval už v polovině 20. století význam vazeb především v manželském páru a mezi jejich nedospělými dětmi, jinými slovy vztahy v nukleární rodině považoval za klíčové oproti vazbám na rodinu širší. Postupující individualizace společnosti, tak jak o ní v souvislosti s nástupem postmoderní či pozdně moderní společnosti hovoří Giddens (1991) a Beck (2004), je často chápána jako oslabující mezigenerační blízkost i vzájemnou solidaritu. Demografická proměna rodiny, především menší počet členů v každé generaci a zvyšující se naděje dožití společně se zvyšující se rozrůzněností životního běhu výrazně proměňují strukturu rodiny. Bengtson (2001) současnou strukturu rodiny připodobňuje k tvaru bidla (beanpole) oproti dřívějšímu tvaru pyramidy. Preston (1984) upozorňuje, že současný manželský pár má s velkou pravděpodobností méně dětí než rodičů. Zvyšující se naděje dožití pak výrazně prodlužuje společnou koexistenci generací a soužití čtyř generací, ve smyslu života ve stejném časovém období, nikoliv však nutně v rámci jedné domácnosti, přestává být raritou. Prodlužuje se tak i doba společného života prarodičů a jejich vnučat. Lidé se sice prarodiči stávají později a mají menší počet vnučat, obvykle se však z této role mohou těšit déle a v lepší zdravotní kondici (Arber a Timonen, 2012). Ve srovnání s ještě relativně nedávnou minulostí jde o esenciální proměnu mezigeneračních vztahů. Soužití více generací totiž bylo vlivem vysoké úmrtnosti ve všech fázích života spíše výjimečné.

Otázka mezigeneračních vztahů se tak stává velmi aktuálním tématem. Autoři především z Velké Británie už v 60. letech 20. století ukázali významnou roli vazeb mezi dospělými dětmi a jejich rodiči, tedy mezi generací prarodičů a vnučat (Rosser a Harris, 1965; Townsend, 1957; Willmott a Young, 1960). Bengtson (2001) je přesvědčen, že význam mezigeneračních vztahů v současném rodinném životě narůstá a že prarodiče a další příbuzní se stávají stále nezbytnějšími pro zajištění i základních funkcí rodiny. A to nejen na úrovni ekonomické, ale i emo-

cionální podpory. Český kontext je přitom specifický jedním podstatným aspektem - období socialismu bylo charakteristické vysokou závislostí mladé rodiny na rodině původu. A to jak v rovině instrumentální, tak finanční podpory. Především ženy byly významně zapojeny do chodu mladé rodiny, výchovy a péče o vnučata. Možný et al. (2004) ve své studii o mezigenerační solidaritě tří generací žen v České republice dokonce mluví o celoživotní rodičovské roli, která nekončí dospělostí vlastních dětí, ale pokračuje právě při výchově vnučat. Toto zapojení přitom bylo vnímáno jako „samozřejmé“ (Možný, 1991, 1999). Poslední dekády však přinesly výraznou proměnu. Svou dřívější legitimitu ztratila jak silná závislost mladé rodiny na rodině původu, tak „plné obětování se pro mladou rodinu“. A data z šetření mezigenerační solidarity Eurobarometru (2009) ukazují, že Češi souhlasí s výrokem „finanční pomoc rodičů a prarodičů je pro mladé důležitá při vytváření vlastní domácnosti“ nejméně po Nizozemcích a Dánech. Péče o vnučata se však podle dosavadních zjištění zdá být stále poměrně běžná. Kuchařová (2002) zjistila, že s péčí o vnučata pomáhá 81 % českých seniorů a senierek. Také z etnografické studie center pro seniory, kterou uskutečnila Hasmanová Marhánková (2013), vyplývá, že prarodičovská role je seniorkami chápána jako velmi hodnotná. Na druhou stranu se tyto v centru participující seniorky silně distancují od stereotypní představy „babičky na plný úvazek“ a zdůrazňují, že svým vnučatům poskytují pouze část svého času a že péči o vnučata nepřijímají jako svou povinnost. Jak ukazují níže, přestože v české společnosti převládá přesvědčení o vysokém zapojení prarodičů, evropskému kontextu se nijak nevymykáme. A naše znalost současné podoby prarodičovské role v české společnosti, její intenzity, formy i prožívání se tak zdá spíše kusá. Tento text se proto soustředí na samotnou intenzitu, či jinými slovy řečeno četnost, se kterou se prarodiče svým vnučatům věnují, a na faktory, které tuto intenzitu ovlivňují.

Data a datové zdroje

Cílem tohoto textu je tedy zachytit intenzitu péče, kterou vnučatům poskytují jejich prarodiče. Tedy zda a s jakou intenzitou pra-

rodiče svá vnučata „hlídají“, jak se v češtině vílo, i když „dohled“, tedy instrumentální pomoc, je jen určitou formou poskytované komplexní péče, která v sobě typicky zahrnuje i emocionální angažovanost. K tomu využívám data ze Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE), a to čtvrtou vlnu z roku 2010 (sběr dat probíhal v ČR 2010/2011), která je aktuálně poslední dostupnou. Šetření SHARE se zaměřuje na populaci starší 50 let, což je i vhodná hranice pro studium prarodičovství. Horní hranici jsem arbitrárně stanovila na 70 let. SHARE je mezinárodním panelovým šetřením zdraví, socio-ekonomického postavení a rodinné i sociální sítě Evropanů starších 50 let. Dotazování probíhá tváří v tvář (blíže viz <http://www.share-project.org/>). Mnou vymezený soubor zahrnuje 4269 respondentů, z toho 57 % žen. Průměrný věk respondentů je 61 let (směrodatná odchylka 5,6 let, medián 61 let), mírně převažuje podíl starších respondentů (59 % v kategorii 60–70 let) nad respondenty mladšími (50–59let). Vyšší podíl starších respondentů pak zřejmě přináší i vyšší podíl respondentů v důchodu (62 %), ať už starobním či invalidním. Podrobněji k základní socio-demografické struktuře použitého souboru viz tabulka č. 1.

Péče o vnučata v evropském srovnání

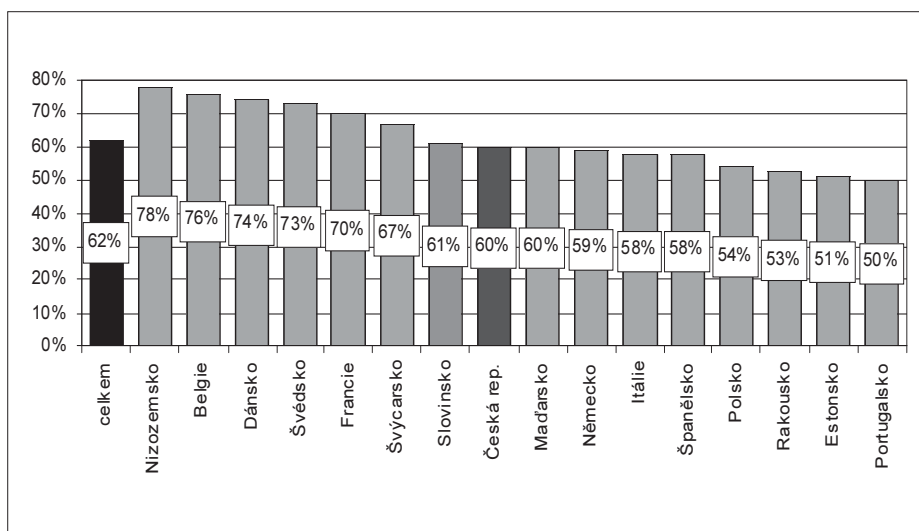
Bengtson (2001) je, jak jsem zmínila výše, přesvědčen o nárůstu významu mezigeneračních vztahů, Reitzes a Mutran (2002) v podobném duchu zjišťují, že v evropském prostředí jedinci považují svou prarodičovskou roli za důležitější než roli na trhu práce. A přestože existuje v intenzitě péče prarodičů o vnučata podle různých výzkumů v rámci Evropy velká kulturní diverzita, je prarodičovská role obecně značně oceňovaná. Svědčí o tom i výsledky z šetření SHARE 2010. Česká republika je v podílu prarodičů zapojených do péče o svá vnučata, tedy těch, kteří je „v posledních 12 měsících hlídali bez přítomnosti rodičů“, z 16 evropských zemí mírně pod evropským průměrem.³ Nijak zvlášť se tedy situací v ostatních zemích nevymykáme, přestože data ukazují i značné rozdíly mezi jednotlivými zeměmi. Nejvyšší podíl prarodičů pečujících o vnučata je v Nizozem-

Tabulka č. 1: Základní socio-demografické charakteristiky souboru

		%	N
pohlaví	žena	57	2428
	muž	43	1841
věk	50–59 let	41	1761
	60–70 let	59	2508
vzdělání	ZŠ	20	662
	vyučen(a)	41	1354
	SŠ	29	957
	VŠ	11	361
ekonomická aktivita	v důchodu	62	2615
	ekonomicky aktivní	38	1603
rodinný stav	ženatý/vdaná	70	2394
	ostatní	30	1016
celkem		100	4269

Poznámka: Součty v jednotlivých kategoriích se nemusí rovnat celkovému N nebo 100 % v důsledku chybějících odpovědí, případně zaokrouhlování.

Graf č. 1: Evropské srovnání podílu populace 50–70letých pečujících o vnoučata (v %)

Zdroj: SHARE 2010, vlastní výpočet.

sku (78 %), Belgii (76 %) a Dánsku (74 %), naopak nejméně prarodičů se stará o vnoučata v Portugalsku (50 %), Estonsku (51 %) a Rakousku (53 %).

Samotný podíl těch, kteří vnoučata někdy hlídají, o vztahu prarodič - vnouče poskytuje jen velmi kusou informaci, další otázka proto zjišťovala intenzitu této péče. Česká republika se opět řadí přibližně mezi evropský průměr a péče českých prarodičů zdaleka nepatří k nejintenzivnější. Podrobnější pohled na graf č. 2 a jeho srovnání

s předchozím grafem ukazuje, že v zemích, kde o děti pečují nejvyšší podíl prarodičů, není tato jejich péče příliš intenzivní a např. v Dánsku a Švédsku hlídá svá vnoučata téměř každý den jen 2 % z nich. Naopak v jihoevropských státech je téměř každodenní péče podstatně častější. Nejintenzivněji pečují o svá vnoučata prarodiče v Itálii, kde je celých 54 % hlídá téměř každý den. Tyto výsledky jsou v souladu se zjištěními dalších autorů o kulturní diverzitě péče, kdy prarodiče v jihoevropských státech pečují velmi

intenzivně, zatímco ve středo- a západoevropských zemích je do péče zapojen vyšší podíl prarodičů (Igel a Szydlik, 2011). Zkušenost prarodičovství je tedy velmi heterogenní, nabývá různých podob v čase i odlišném kulturním kontextu, a přestože byla prarodičovská pomoc v České republice v době socialismu velmi intenzivní, v současnosti se v evropském srovnání řadíme mezi průměrné.

Prarodičovská péče v České republice

Po zasazení České republiky do evropského kontextu se nyní soustředíme už přímo na českou společnost a na intenzitu péče a demografické charakteristiky, které ji ovlivňují. Nejdříve se však podíváme vůbec na podíl starší populace, která může prarodičovskou roli naplňovat, tedy na podíl populace, který má alespoň jedno vnouče. V prarodičovské roli je 72 % respondentů, o něco více žen než mužů (77 % vs. 65 %, $p < 0,05$). Podíl těch, kteří mají vnoučata, logicky stoupá s věkem, a tak zatímco mezi 50–59letými je to 57 %, ve skupině 60–70 let jich je o 27 p. b. více (rozdíl $p < 0,05$). Zakládání rodiny ve vyšším věku a obecně menší počet dětí u jedinců s vyšším vzděláním je zřejmě vysvětlením téměř lineárního vztahu mezi podílem prarodičů a vzděláním (ZŠ 80 % vs. 53 % VŠ, $p < 0,05$). Počet vnoučat je rozložen poměrně rovnoměrně, z prarodičů má 1 vnouče 18 %, 2 vnoučata 24 %, 3 a 4 vnoučata po 17 % a 5 a více vnoučat 23 % respondentů. Počet vnoučat logicky stoupá s věkem respondenta, takže zatímco mezi 50–59letými má 5 a více 15 %, mezi 60–70letými je to už 27 %. Počet vnoučat také klesá se vzděláním, jedno až dvě vnoučata má 35 % prarodičů se základním vzděláním, zatímco mezi vysokoškolsky vzdělanými je to celých 63 % (rozdíl $p < 0,05$), ostatní pak mají vnoučata více. Péče je obvykle potřebná, zejména když jsou vnoučata malá, a s jejich věkem tato potřeba klesá. Alespoň jedno vnouče 12leté a mladší má 28 % respondentů, o něco více žen než mužů (32 % vs. 23 %, $p < 0,05$) a naopak se neliší ve skupině mladších a starších respondentů. Jejich podíl opět téměř lineárně klesá se vzrůstajícím vzděláním (39 % ZŠ vs. 26 % VŠ, $p < 0,05$). Vnouče tříleté a mladší pak má pouhých 12 % respondentů, o něco více 50–59letých než 60–70letých (14 % vs. 11 %, $p > 0,05$), i když tento rozdíl je spíše na hranici výběrové chyby. Možnost a potřeba pečovat o vnoučata tedy výrazně variuje dle socio-demografických charakteristik prarodičů i vnoučat.

Pokud se podíváme na tmavší sloupce v grafu č. 3, získáme zajímavější přehled. Z českých prarodičů hlídalo svá vnoučata někdy v posledních 12 měsících bez dozoru rodičů 60 %. Svá vnoučata více hlídají 50–59letí než starší respondenti (66 % vs. 56 %, $p < 0,05$), přestože je mezi nimi menší podíl prarodičů. A jak je patrné z předchozího odstavce, není tento rozdíl možné vysvětlit

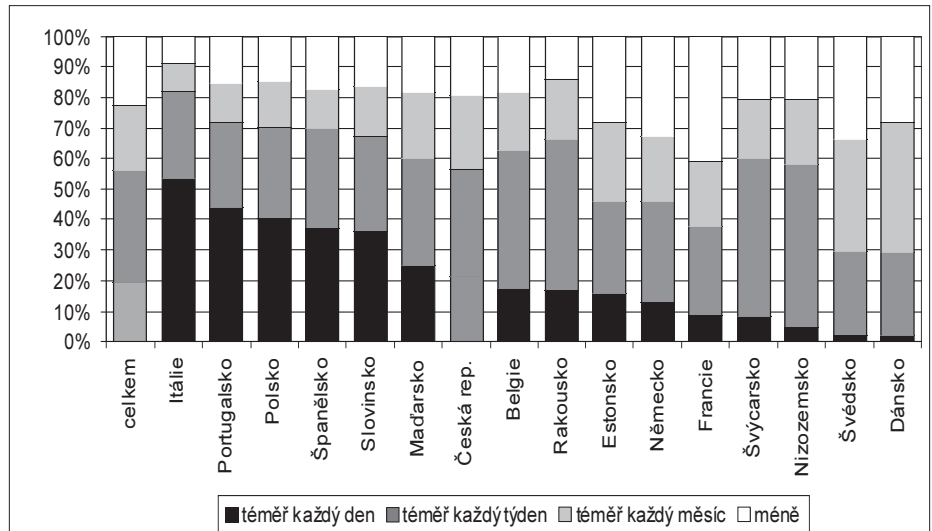
pouze věkem vnoučat, ale svou roli sehrávají i jiné determinanty. Ženy hlídají častěji než muži (62 % vs. 54 %, $p < 0,05$), rozdíl je však až překvapivě malý, i když ze statistického hlediska významný. Zvláště když si uvědomíme vysoké zapojení žen do péče v období socialismu, které nabývalo podobu „babičky pečující na plný úvazek“. Určité vysvětlení nabízí rodinný stav respondenta, zatímco u mužů se ukazuje až propastný rozdíl v podílu pečovatelů mezi ženatými a neženatými v manželství (61 % vs. 35 %, $p < 0,05$), u žen je rozdíl výrazně nižší, i když ze statistického hlediska stále signifikantní (66 % vs. 59 %, $p < 0,05$). Zatímco ženy tedy prarodičovskou roli naplňují bez ohledu na svůj rodinný stav, muži svá vnoučata hlídají především, pokud žijí v manželství, a můžeme se domnívat, že často hlídá manželský pár společně.

Vliv na to, zda respondent svá vnoučata hlídá, má i jeho vzdělání a vidíme zde podobný kontrast jako u působení věku. Tedy zatímco podíl prarodičů se stoupajícím vzděláním klesá, podíl pečujících z prarodičů naopak mírně stoupá a především mezi prarodiči se základním vzděláním je nižší podíl pečovatelů ve srovnání s ostatními vzdělanostními skupinami.

Pravidelnou péči přitom prarodiče nejčastěji poskytují vnoučatům jednoho dítěte (72 %), čtvrtina pečuje o vnoučata od dvou ze svých dětí a 3 % o vnoučata od tří dětí. A to přestože rovná polovina má děti dvě a jen 23 % ze všech respondentů má jen jedno dítě.

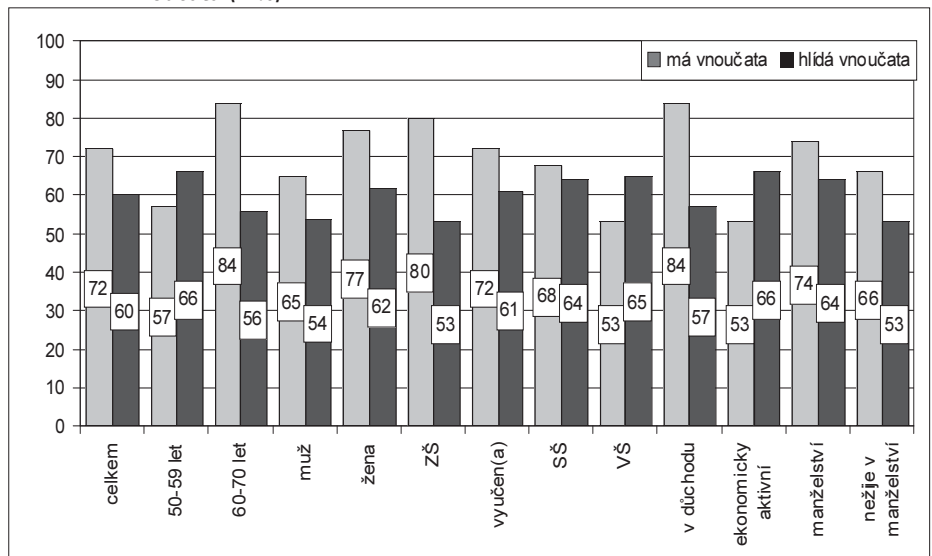
Podrobnější obrázek o zapojení prarodičů do péče o vnoučata nám poskytne intenzita, se kterou se této činnosti věnují, tedy zda hlídají téměř každý den, téměř každý týden, téměř každý měsíc či méně často. Už první pohled na graf č. 4 ukazuje, že zapojení prarodičů je poměrně intenzivní. Celkem 22 % respondentů uvedlo, že hlídá téměř každý den, a dalších 35 % téměř každý týden. Více než polovina je tedy zapojena značně intenzivně. Další čtvrtina hlídá svá vnoučata téměř každý měsíc. I v případě intenzity péče je patrná značná variabilita. Zatímco na předchozím grafu jsme viděli, že jeden z nejnižších podílů prarodičů, kteří o svá vnoučata pečují, je mezi respondenty se základním vzděláním, tyto respondenti však péči poskytují velmi intenzivně. Celých 29 % z nich hlídá téměř každý den a 31 % téměř každý týden. Mezi vysokoškoláky je takto intenzivní zapojení o 8 p. b. méně časté (rozdíl ZŠ a VŠ, $p > 0,05$). Intenzivnější péči také poskytují respondenti v důchodu než ekonomicky aktivní. Podobně jako v případě vzdělání je tedy vztah mezi ekonomickou aktivitou a péčí následující: vnoučata má menší podíl ekonomicky aktivních než seniorů v důchodu, větší podíl však svá vnoučata hlídá, i když tuto péči poskytuje méně často než respondenti v penzi. Přestože se zdá, že muži a ženy pečují o svá vnoučata se stejnou intenzitou (rozdíl je na hranici výběrové chyby), je tento výsledek podmíněn rodinným stavem. Častěji tak o svá vnoučata pečují muži

Graf č. 2: Intenzita péče o vnoučata v evropském srovnání

Zdroj: SHARE 2010, vlastní výpočet.

Graf č. 3: Podíl prarodičů v české populaci 50–70letých a podíl prarodičů hlídajících vnoučata (v %)

Zdroj: SHARE 2010, vlastní výpočet.

žijící v manželství. I muži s jiným rodinným stavem, pokud svá vnoučata hlídají, tak ve 40 % případů jde o péči téměř každý týden či častěji. Vzhledem k tomu, že se při této analýze dostáváme na velmi malé absolutní četnosti, je třeba při interpretaci určité obezřetnosti. Celých 77 % respondentů a 65 % respondentek totiž žije v manželství.

Determinanty péče o vnoučata

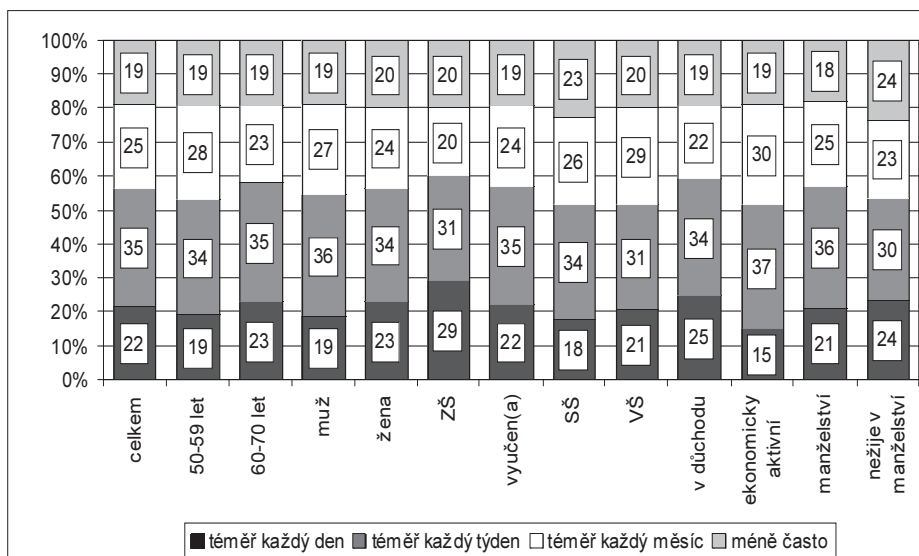
V předchozích odstavcích jsem se věnovala otázce intenzity péče a vůbec zapojení prarodičů do péče o vnoučata. Nyní se podrobněji podívám, jak silný vliv jednotlivé socio-demografické charakteristiky na péči prarodičů o vnoučata mají, a to pomocí binární logistické regrese. Závisle proměnnou je tedy dichotomická proměnná „péče o vnoučata“. Kromě výše zmiňovaných proměnných jsem do modelu přidala i dvě otázky indikující zdraví respondenta, proto-

že špatný zdravotní stav může negativně ovlivnit možnost zapojení do této péče. Z proměnných, ve kterých se SHARE věnuje tematice zdravotního stavu, jsem vybrala subjektivní zdravotní stav respondenta měřený na pětistupňové škále a otázku, zda zdraví omezuje respondenta v každodenních činnostech. Vzhledem k výrazně odlišnému působení rodinného stavu na zapojení do péče mužů a žen, respektive nízkému zapojení mužů nežijících v manželství, jsem do modelu zahrнула i intercept pohlaví a manželství.

Výsledný model vysvětluje 18% variance závisle proměnné (Nagelkerkeho pseudoR²). Přes relativně nízkou vysvětlující sílu modelu jeho statistickou vhodnost potvrdil i výsledek Hosmer-Lemeshowa testu. Model správně klasifikuje 69 % případů (nulový model 60 %).

Výsledky regrese ukazují, že nejsilněji působí věk vnoučat, tedy samotná potřeba za-

Graf č. 4: Intenzita hlídání vnoučat (v %)

Zdroj: SHARE 2010, vlastní výpočet.

Tabulka č. 2: Koeficienty modelu binární logistické regrese

	Nestandardizované koeficienty			
	B	Std. chyba	Standardizovaný koeficient	
konstanta	2,374 **	0,96	10,742	
věk	-0,042 **	0,016	0,959	
pohlaví (0 - muž, 1 - žena)	-1,213 *	0,22	0,297	
vzdělání				
	VŠ (referenční)	**		
	ZŠ	-0,654 **	0,247	0,52
	vyučen(a)	-0,174	0,229	0,84
	SŠ	-0,094	0,232	0,911
rodinný stav (1 - manželství, 0 - jiné)	0,082	0,142	1,086	
intercept pohlaví a manželství	0,941 *	0,261	2,562	
penze (1 - ano, 0 - ne)	0,063	0,179	1,065	
vnouče mladší 12 let	1,216 *	0,132	3,372	
počet vnoučat	0,134 *	0,029	1,143	
pravnoučata (1 - ano, 0 - ne)	-0,652 **	0,258	0,521	
subjektivní zdraví (1 - výborné, 5 - špatné)	-0,123	0,074	0,884	
zdraví omezuje každodenní činnosti				
	neomezuje (referenční)			
	silně	0,05	0,21	1,051
	omezuje, ne silně	0,19	0,138	1,209

Poznámka: Binární logistická regrese, metoda Enter, N = 1539, * p < 0,001, ** p < 0,05.

jistit dohled a program nesamostatným dětem. Prarodiče vnoučat mladších 12 let tak mají 3,4krát vyšší šanci, že budou vnoučata hlídat, než prarodiče vnoučat starších, což je logický výsledek. Šanci na péči však nezvyšuje jen věk vnoučat, ale i jejich počet. S každým vnoučetem se šance pečovat zvyšuje 1,1krát. Jako statisticky signifikantní se v modelu ukázala i pravnoučata, tedy zda respondent nějaká pravnoučata má. Směr působení je však opačný než v předchozím případě, tedy respondenti s pravnoučaty mají 0,5krát nižší šanci, že budou pečovat. Tato proměnná zprostředkovane ukazuje zásadní vliv věku vnoučat i prarodičů na poskytování péče, tedy samotnou potřebu hlídání vnoučat. Podobně jako v případě péče o potřebné seniory se zřejmě i tento typ praktické rodinné solidarity odehrává především na základě této potřeby. Mezigenerační pomoc je tedy zřejmě podmíněna potřebou pomoci, případně životními krizemi a dynamicky proměňuje povahu a intenzitu vztahů mezi generacemi (Eggebeen a Davey, 1998; Petrová Kafková, 2013; Sýkorová, 2007).

Druhým nejsilnějším faktorem je intercept pohlaví a rodinného stavu. A jak už jsem ukázala v předchozích analýzách, i když se muži a ženy na první pohled zapojují do péče podobně intenzivně, je tento výsledek výrazně podmíněn jejich rodinným stavem. Tedy muži pečují především společně se svými manželkami, zatímco ženy vnoučata hlídají bez ohledu na svůj rodinný stav. Výsledek naznačuje možnou izolaci mužů od svých vnoučat po rozvodu. Poměrně silně působí i samotný věk respondenta, kdy se šance na péči se vzrůstajícím věkem snižuje. Zdraví naopak svůj vliv neprokázalo a obě proměnné, které jsem v modelu použila, jsou nesignifikantní. Důvodem bude převážně dobrý zdravotní stav, který většinu výrazněji neomezuje v každodenním životě. Zdravotní problémy, které by respondenty výrazně omezovaly, udalo pouze 14 % dotázaných, a přestože nemůžeme horší zdraví spojovat s vyšším věkem automaticky, jejich podíl s věkem mírně stoupá (Spearmanovo rho = 0,14, p > 0,001). A je vhodné připomenout, že populace, které se věnují, je ve věku 50–70 let, tedy v kategorii, pro kterou se vžil označení mladí senioři.

Pro shrnutí výsledků tedy ještě znovu připomenou, že binární logistická regrese potvrdila zjištění z předchozích analýz o zásadním vlivu věku, pohlaví a rodinného stavu na poskytování péče o vnoučata. Naopak zdraví prarodičů tuto péči výrazně neovlivňuje.

Vliv střední generace na intenzitu péče

Zatím jsem se věnovala pouze samotnému vztahu prarodič - vnouče, na jeho podobu a vzájemnou emocionální blízkost má však samozřejmě zásadní vliv střední generace, tedy generace rodičů. V následující

části se proto budu věnovat charakteristikám střední generace a jejich vlivu na to, zda prarodiče svá vnučata hlídají či ne. Vzhledem k tomu, že v českém prostředí dlouhodobě převažuje model dvoudětné rodiny a 93 % respondentů má nejvíce tři děti, dopustím se mírného zjednodušení a budu se věnovat jen třem dětem a jejich dětem, tedy vnučatům respondentů.⁵

Literatura mluví o tendenci preferovat rodinu dcer před rodinou syna a větší emocionální blízkosti k ní, i celkově větší roli žen v mezigeneračních vztazích (Přidalová, 2007; Rossi a Rossi, 1991). Nejdříve proto ukážu, zda prarodiče hlídají více vnučata od svých dcer než synů. Celkově pečují respondenti o vnučata u 63 % svých dcer a 52 % synů. Určitý náznak preference rodiny dcery je tedy opravdu patrný, ale rozdíl není nijak výrazný. Intenzita, se kterou o vnučata pečují, se však neliší a prarodiče poskytují intenzivní péči (tedy hlídají téměř každý týden či častěji) 60 % vnučat od dcer a 58 % vnučat od synů.

Ještě výrazněji než pohlaví rodiče ve střední generaci do vztahu prarodičů a vnučat zasahuje jejich rodinný stav. Především u matek bez partnera slouží starší generace jako výrazná podpora. Celkově žije v našem vzorku ve střední generaci v manželství 46 % mužů a 54 % žen. Pokud dcery nežijí v manželství (jsou tedy svobodné, rozvedené či ovdovělé), poskytují prarodiče intenzivní péči 67 % z nich, u dcer žijících v manželství je to 56 %. V případě synů se podíl intenzivně pečujících prarodičů liší jen velmi mírně, ovšem častěji je intenzivní péče poskytována mužům v manželství (59 % vs. 52 %). Tyto výsledky nejsou nijak nelogické, vzhledem k dlouhodobému častějšímu svěřování dětí matkám při rozpadu manželství je však překvapující v podstatě minimální rozdíl. Ten by mohl naznačovat, že u mladších vnučat ani rozpad vztahu rodičů nemusí přinášet izolaci od prarodičů z otcovy strany. Potvrdit tuto domněnku však zvolená data neumožňují.

Na intenzitu kontaktu i praktickou pomoc působí geografická vzdálenost mezi generacemi. Jak je patrné z tabulky č. 3, generace většinou žijí v relativně dostupné vzdálenosti. Více než polovina (58 %) prarodičů má ke svým dětem jen do 5 km a dalších 23 % žije do 25 km. V minulém režimu hojně praktikované společné vícegenerační soužití je v současnosti ojedinělé a ve stejném domě či přímo domácnosti s dětmi, tj. střední generací, bydlí jen 17 % respondentů, navíc není mezi společně žijícími větší podíl pečujících prarodičů. Pokud však už péči při bydlení ve stejném domě poskytují, dělají to velmi intenzivně (80 % pečuje intenzivně, tj. téměř každý den či téměř každý týden). Podíl pečujících klesá s geografickou vzdáleností bydlí jen mírně, výrazněji se však liší intenzita této péče. Můžeme tedy shrnout, že jednak společné bydlení automaticky nepřináší každodenní zapojení prarodičů do péče o vnučata. A za druhé, že i prarodiče žijící ve větší geografické vzdálenosti od svých dětí se do péče

Tabulka č. 3: Geografická vzdálenost prarodičů k rodinám dětí (v %)

	stejná domácnost či budova	do 5 km	5–25 km	25–100 km	více než 100 km
geografická vzdálenost generací	17	41	23	12	7
podíl pečujících o vnučata dle vzdálenosti	48	68	63	54	38
podíl pečujících intenzivně dle vzdálenosti	80	65	52	42	24

Zdroj: SHARE 2010, vlastní výpočet.

o vnučata zapojují, intenzita jejich zapojení však se vzdáleností klesá.

Shrnutí

V tomto textu jsem se věnovala vztahu prarodič - vnuče, a to z pohledu, zda prarodiče o svá vnučata pečují a s jakou intenzitou. Nejdříve jsem ukázala, že v evropském kontextu patří prarodiče v České republice k průměrným pečovatelným. V rámci Evropy je patrná výrazná diverzita způsobů i intenzity péče, a to zejména mezi jihoa severoevropskými státy. Prarodiče v České republice se tak intenzitou péče podobají prarodičům v okolních středoevropských zemích. Přestože ve veřejném mínění zůstává z dob socialismu přesvědčení o výrazně vysoké solidaritě starší generace vůči generacím mladším, v současnosti se čeští prarodiče evropskému kontextu nijak nevyvíkají.

Z české populace 50–70letých je v prarodičovské roli 72 % a 60 % z nich o vnučata i pečuje. To, zda vnučata hlídají, závisí na velkém množství faktorů, tím elementárním je však pouhá potřeba tohoto typu pomoci a potenciální možnost ji poskytnout. Zásadní roli tak hraje věk vnučat a jen 28 % respondentů má vnuče dvanáctileté a mladší, tedy ve věku, kdy se dá předpokládat větší potřeba zajištění péče a hlídání. Podoba prarodičovské péče se bude s věkem vnučat proměňovat, data SHARE však bohužel neumožňují tuto variabilitu zachytit a jde tak o dobrý námět pro další zkoumání pomocí jiných dat či metod.

Ukázala jsem, že podíl pečujících stejně jako intenzita, se kterou vnučata hlídají, výrazně variuje dle socio-demografických charakteristik. Zdálnivě podobné zapojení babiček i dědečků výrazně závisí na rodinném stavu mužů, a zatímco ženy pečují stejně intenzivně bez ohledu na rodinný stav, z mužů pečují především ti, kteří žijí v manželství. A můžeme se domnívat, že ženatí muži pečují o vnučata společně se svými manželkami. Tento vliv rodinného stavu a pohlaví potvrdila i binární logistická regrese. Podíl pečujících a intenzita, se kterou svá vnučata hlídají, variuje také podle

vzdělání, naopak zdravotní stav příliš nepůsobí.

Pro možnost pečovat o vnučata se zdá být zásadní i geografická vzdálenost generací. Větší vzdálenost sice automaticky nepřináší neaktivitu respondentů v prarodičovské roli, četnost této péče však přece jen se zvětšující se geografickou vzdáleností klesá. Ani společné bydlení však neznamená vždy zapojení prarodičů do péče o vnučata, pokud však svá vnučata hlídají, je tato péče značně intenzivní. Velmi intenzivní péči poskytují prarodiče, pokud jejich dcera nežije v manželství, v takovém případě pečuje intenzivně 67 % z nich. Rodinný stav generace rodičů tedy na péči prarodičů o vnučata působí, tento vliv však přece jen není natolik zásadní, jak bychom mohli očekávat.

Samozřejmě mají na podobu péče o vnučata vliv i další sociální role. Analýzy, které jsem v tomto textu provedla, ukázaly značné zapojení i ekonomicky aktivních seniorů, nevěnovala jsem se však typu jejich práce podrobněji, stejně jako jsem se nevěnovala potřebě péče např. o vlastní rodiče. Rossi a Rossi (1990:198) navíc upozorňují, že v současnosti existující důraz na aktivitu může paradoxně čas věnovaný vnučatům omezit ve prospěch vlastního cestování, dobrovolnictví či dalších aktivit, které jsou s aktivním stárnutím spojovány častěji než role v rodině (i když jde spíše o nevhodnou redukci původního konceptu aktivního stárnutí Světové zdravotnické organizace, viz (Petrová Kafková, 2013; WHO, 2002)). Zachycení komplexity a významu jednotlivých sociálních rol včetně vlivu aktivního stárnutí je pro pochopení současných podob a prožívání prarodičovství nezbytné. Předkládaný text tak má být jen jedním z prvních příspěvků do problematiky.

1 Text vznikl na základě podpory grantového projektu GA ČR „Přetížená role: prarodiče v době aktivního stárnutí“ (GA13-34958S).

2 This paper uses data from SHARE wave 4 release 1.1.1, as of March 28th 2013 or SHARE wave 1 and 2 release 2.5.0, as of May 24th 2011 or SHARELIFE release 1, as of November 24th 2010. The SHARE data collection has been primarily funded by the European Commission through the 5th Framework

- Programme (project QLK6-CT-2001-00360 in the thematic programme Quality of Life), through the 6th Framework Programme (projects SHARE-I3, RII-CT-2006-062193, COMPARE, CIT5-CT-2005-028857, and SHARELIFE, CIT4-CT-2006-028812) and through the 7th Framework Programme (SHARE-PREP, N° 211909, SHARE-LEAP, N° 227822 and SHARE M4, N° 261982). Additional funding from the U.S. National Institute on Aging (U01 AG09740-13S2, P01 AG005842, P01 AG08291, P30 AG12815, R21 AG025169, Y1-AG-4553-01, IAG BSR06-11 and OGHA 04-064) and the German Ministry of Education and Research as well as from various national sources is gratefully acknowledged (see www.share-project.org for a full list of funding institutions).
- 3 V České republice podle těchto zjištění pečuje o vnoučata 60 % prarodičů, zatímco Kuchařová (2002) ve svém šetření našla 81 % pečujících prarodičů. Obě šetření se značně liší výběrovým vzorkem, kdy Kuchařová (ibid.) vymezuje seniory pouze jako 60+ a nestanovuje horní věkovou hranici. Rozdíl tedy nemůžeme interpretovat jako pokles podílu pečujících.
 - 4 Pro účely tohoto textu budu jako intenzivní péči chápat hlídání vnoučat téměř každý den či téměř každý týden.
 - 5 Informace o každém členovi střední generace jsou v datech SHARE zaznamenávány zvlášť, následující výsledky proto nejsou získány jen na základě třídění druhého stupně, a nejsou proto ani doplněny údaji o statistické signifikanci.
- Literatura:**
- Arber, Sara, a Virpi Timonen. 2012. *Contemporary Grandparenting: Changing Family Relationships in Global Contexts*. The Policy Press, 2012. 286 p. ISBN: 9781847429674.
- Beck, Ulrich. *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004. ISBN 80-86429-32-6.
- Bengtson, Vern L. 2001. Beyond the Nuclear family: The Increasing Importance of Multicultural Bonds. *Journal of Marriage and Family*, 2001, vol. 63, no. 1, p. 1-16.
- EGGEBEEN, David J., a Adam Davey. 1998. Do Safety Nets Work? The Role of Anticipated Help in Time of Need. *Journal of Marriage and the Family*, 1998, vol. 60, no. 4, p. 939-950.
- Eurobarometr. 2009. *Intergenerational Solidarity. Analytical Report*. 2009. Dostupné z: http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm.
- Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford University Press, 1991. 256 s. ISBN 0804719446.
- Hasmanová Marhánková, Jaroslava. *Aktivita jako projekt. Diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a senierek*. Studie. Praha: Sociologické nakladatelství, 2013. 171 p. ISBN: 978-80-7419-152-7.
- Igel, Corinne, a Marc Szydlik. 2011. Grandchild care and welfare state arrangements in Europe. *Journal of European Social Policy*, 2011-01-07, vol. 21, no. 3, p. 210-224. 00017. DOI: 10.1177/0958928711401766.
- Kuchařová, Věra. *Život ve stáří. Zpráva o výsledcích empirického šetření*. 2002. Praha: VÚPSV.
- Možný, Ivo. *Proč tak snadno?* Praha: Sociologické nakladatelství, 1991.
- Možný, Ivo. 1999. *Sociologie rodiny. Základy sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999.
- Možný, Ivo, Marie Přidalová, a Lenka Bánovcová. *Mezigenerační solidarita, výzkumná zpráva z mezinárodního srovnávacího výzkumu „Hodnota dětí a mezigenerační solidarita“*. Praha: VÚPSV, 2004.
- Parsons, Talcott, a Robert F. Bales. *Family, Socialization and Interaction Process*. Glencoe: Free Press, 1955.
- Petrová Kafková, Marcela. *Šedivější hodnoty? Aktivita jako dominantní způsob stárnutí*. EDIS. Brno: Muni-press, 2013. ISBN: 978-80-210-6310-5.
- Preston, Samuel H. Children and the Elderly in the U. S. *Scientific American*, 1984, no. December, p. 44-49.
- Přidalová, Marie. Mezi solidaritou a konfliktem: Zkušenost pečujících dcer a synů. *Sociální studia*, 2007, vol. 4, no. 1-2, p. 219-236.
- Reitzes, Donald C., a Elizabeth J. Mutran. Self-concept as the Organization of Roles: Importance, Centrality, and Balance. *Sociological Quarterly*, 2002, vol. 43, no. 4, p. 647-667. 00068. DOI: 10.1111/j.1533-8525.2002.tb00070.x.
- Rosser, Colin, a Christopher Ch. Harris. *The Family and Social Change: A Study of Family and Kinship in South Wales Town*. London: Routledge & Kegan Paul, 1965.
- Rossi, Alice S., a Peter H. Rossi. Normative obligations and parent-child help exchange across the life course. In Pillemer, K. A.; McCartney, K. (eds.). *Parent-child relations throughout life*. Routledge, 1991, p. 201-224. ISBN: 9780805808223.
- Rossi, Alice S., a Peter Henry Rossi. *Of human bonding: parent-child relations across the life course*. Transaction Publishers, 1990. 564 p. ISBN: 9780202303611.
- Sýkorová, Dana. *Autonomie ve stáří. Kapitoly z gerontologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. 285 p. ISBN: 978-80-86429-62-5.
- Townsend, Peter. 1957. *The family life of old people: an inquiry in east London*. London: Routledge & Kegan Paul, 1957.
- WHO. Active Ageing: a Policy Framework. 2002. Geneva: WHO.
- Willmott, Peter, a Michael Young. *Family and class in a London suburb*. London: Routledge & Kegan Paul, 1960.

Autorka působí FSS MU v Brně.

Evropský sociální model stále hraje důležitou roli

Podle experta ILO Daniela Vaughan-Whiteheada hrál evropský sociální model klíčovou roli při vytváření evropské společnosti v poválečné době tím, že podporoval inkluzivní ekonomický růst, vysoký životní standard a důstojné pracovní podmínky. V některých evropských zemích byly klíčové prvky evropského sociálního modelu v reakci na krizi radikálně transformovány, i když zcela jasně nebyly příčinou krize nebo rozpočtových deficitů.

Jeho pozitivní význam se prokázal v první fázi krize, kdy systémy sociální ochrany pomohly zmírnit její dopad na růst, nezaměstnanost a chudobu. V několika zemích, např. v Německu, Belgii, Lucembursku a Rakousku, se sociálním partnerům prostřednictvím sociálního dialogu podařilo zabránit propouštění s využitím schémat sdílené práce, často s vládní podporou.

Od roku 2010 však zvýšená obava ze zadlužení a fiskálních deficitů přiměla řadu zemí zavést fiskální konsolidační politiku. Zatímco veřejné výdaje během krize působily jako automatický stabilizátor a jejich zvýšení v roce 2009 zmírnilo pokles kupní síly obyvatelstva a globální domácí poptávky, v roce 2011 se situace otočila, když sociální výdaje v EU-27 klesly oproti roku 2010 o 1,5 % a v některých zemích byly sníženy až pod předkrizovou úroveň.

Tento posun ve veřejné politice má pro evropský sociální model jasné konsekvence. V některých zemích zůstal víceméně zachován, zatímco v jiných byl silně oslaben a přijaté změny významně ovlivnily všechny jeho hlavní pilíře. Současně se v důsledku krize ukázalo, že evropský sociální model ve své současné podobě není udržitelný. Jak ILO, tak Evropská komise si uvědomily, že určité prvky evropského sociálního modelu je třeba reformovat ve světle takových výzev, jako jsou zvýšená konkurence na globalizovaných trzích a stárnutí evropských společností.

Otázkou je, zda politika fiskální konsolidace v Evropě v některých zemích změny příliš neurychlila nebo zda se zavedené reformy v některých případech neodchýlily od svých původních cílů, tj. zajistit větší efektivnost a udržitelnost sociální politiky. V důsledku přijatých změn už systémy sociální ochrany nejsou tak velkorysé a v některých případech jsou méně univerzální kvůli omezenějšímu přístupu k dávkám v nezaměstnanosti a univerzálním dávkám, jako jsou dávky na děti, bydlení nebo nemocenské dávky.

Některé země pod tlakem okolností a ve snaze o udržení konkurenceschopnosti snižovaly jednotkové náklady práce tím, že snižovaly mzdy. Zrychlily se rovněž reformy trhu práce s cílem dosáhnout vyšší míry zaměstnanosti, zejména na zvýšení flexibility, a to změnami pravidel najímání a propouštění, které snížily jistotu práce zaměstnanců. Omezování veřejných výdajů také na řadě míst ovlivnilo kvalitu a rozsah veřejných služeb.

Větší flexibilita na trhu práce ve spojení s redukcí pokrytí a úrovně sociální ochrany může mít negativní dopad na chudobu, lidský kapitál a rovnost. Je třeba si uvědomit, že podíl chudých pracujících v Evropě dosáhl v roce 2012 9,1 %. Přestože se kolektivní vyjednávání a sociální dialog ukázaly vhodným nástrojem k řešení a překonání krize, opatření přijatá v některých zemích tyto instituce negativně ovlivnila.

Za současné situace je proto třeba, aby Evropská unie přijala rozhodnutí nezbytná k zachování sociálního modelu, který hrál v jejím historickém vývoji tak klíčovou roli.

Zdroj: ILO